

OSMANLI DEVLETİNDE ÇELTİK TARIMI VE MUHASEBE İŞLEMLERİ *

Hasan Abdioğlu ¹
Baki Çakır ²

ÖZ

Çalışmada, Osmanlı Devleti'nde çeltik tarımı, çeltiğin pirinç halini alma süreci ve üretimin ekonomik etkileri tarihsel süreç içerisinde açıklanmıştır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivinden sağlanan “Konrapa Enharı Muhasebe Defteri” başlıklı belgelerin transkripsiyonu gerçekleştirilerek muhasebe işlemlerine yer verilmiştir. Çalışma bulgularına göre Osmanlı Devleti'nde çeltik tarımı yeni fethedilen bölgelerde, özel düzenlemeler çerçevesinde ve öncelikle saray mutfağı özelinde gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde çeltiğin uygun coğrafi koşullarda yetiştirilmesi tarımsal ekonominin gelişimine katkıları olmuş ve bu ürünün ekonomik üretim hacminin kayıt ve takibi gerçekleştirilmiştir. Arşiv belgesinde çeltik tarımına ilişkin muhasebe kayıtlarının siyakat hattı ve merdiven kayıt yöntemi ile yazıldığı görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Çeltik Tarımı, Osmanlı, Muhasebe, Ekonomik Gelişim.

Jel Kodu: M40, M41, M49.

PADDY FARMING IN THE OTTOMAN STATE AND ACCOUNTING TRANSACTIONS

ABSTRACT

In the study, paddy farming in the Ottoman State, the process of paddy becoming rice and the economic effects of production are explained in the historical process. In addition, the transcription of the documents titled “Konrapa Enharı Accounting Book” obtained from the Presidency of the Republic of Turkey, the Presidency of State Archives, and the Ottoman Archives, and accounting transactions are included. According to the study findings, paddy cultivation in the Ottoman Empire was carried out in the newly conquered regions, within the framework of special regulations and primarily in the palace cuisine. The cultivation of paddy in suitable geographical conditions in the Ottoman Empire contributed

* Bu çalışma 14-16 Ekim 2021 tarihleri arasında gerçekleşen 2. Uluslararası Muhasebe ve Finans Tarihi Kongresinde sunulan tebliğin gözden geçirilmiş halidir.

¹ Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, hasanabdioglu@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7943-1847

² Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İİBF, baki.cakir@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4120-9973

Atıf (Citation): Abdioğlu, H. & Çakır, B. (2021). Osmanlı Devletinde Çeltik Tarımı ve Muhasebe İşlemleri. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*(2021 Özel Sayı), 205-224.

to the development of the agricultural economy and the economic production volume of this product was recorded and followed. In the archive document, it was seen that the accounting records related to paddy farming were written with the siyakat line and ladder recording method.

Keywords: Paddy Agriculture, Ottoman, Accounting, Economic Development.

JEL Codes: M40, M41, M49

1. GİRİŞ

Çeltiği henüz kabuğundan ayrılmamış pirinç ve bitkisi olarak belirtebiliriz. Bu ürün yılda bir kez hasadı yapılan bir buğday ürünüdür. Çeltik üretiminin tarihi geçmişinin milattan önceki yıllara dayandığı, Anadolu'ya ise yaklaşık yarım asır önce Çin den geldiği bilinmektedir (Bölükbaş ve Kaya, 2018: 99). Tarım ekonomisinin yaygın olduğu Osmanlı Devletinde pirinç en önemli besin kaynaklarından bir tanesi olup, üretimini teşvik amacıyla vergisel muafiyetlerde tanınmıştır (Çakır, 2004: 555). Edebiyat yazarımız Yahya Kemal pirinç tüketimine atfen “bizim medeniyetimiz pilav ve mesnevi medeniyetidir” sözünü söylemiştir. Çeltik, değişimi gereken bir su kaynağına ihtiyaç duyması, özel iklim koşulları altında yetişmesi ve yetiştirme sürecinde çok emek gerektirmesi nedenleri ile maliyetli bir zirai ürün olduğunu da belirtmek gerekir (Sarıkaya, 2014: 29).

Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarında fetih edilen “Konrapa” bucağı pirinç tarımına elverişli bölgelerden biri olarak çeltik üretiminde önemli bir coğrafi bölge olmuştur. Buradaki çeltik üretim alanları padişaha ayrılan özel üretim alanları olarak takip edilmekteydi (Taş, 2020: 1253). Osmanlı Devleti çeltik üretimine özel önem vermiş olup, yeni fetih edilen bölgelerde bu bitkinin yetiştirilmesi gayretinde olmuştur. Buna en güzel örnek Rumeli bölgesidir. Osmanlı Devletinde pirincin sarayda tüketiminden gayri imarethanelerde de pilav ikramı yapılmaktaydı (TDV, 265). Pirinç uzun süre tokluk hissi sağlamanın yanında yüksek enerji kaynağı olmasından dolayı Osmanlı Devleti savaş hazırlıklarında mutlaka pirinç yanına alırdı. Osmanlıda çeltik üretimi için araziler mukataa usulü ile kiraya verilerek veya ortakçılık usulü ile işletilmekteydi. Her bir mukataanın idaresini çeltik emini yürütmekteydi. Çeltik ziraatı yapan “çeltikçi reaya” veya su kanallarını temizleyen “çeltük kürekçileri” mukataanın idaresi altında görev ifa ederlerdi yapılmaktaydı (TDV, 266). Çeltik hasatı yapıldıktan sonra bitkiler kurutulur ve kuruyan başaklardan taneler kolaylıkla ayrılırlar. Kaşgarlı Mahmut' göre Türkler çeltiğe veya pirince “tuturkan” demektedirler (TDV, 265). Pirinç, tarih boyunca çok önemli bir besin kaynağı olmuştur. Tahıl türü olarak bilinen pirincin yetiştirme evresinde büyük miktarda suya ihtiyaç duyması ve sıcak iklimleri sevmesi sebebiyle ancak uygun coğrafi alanlar içerisinde tarımı yapılabilmektedir. Ayrıca sıtma hastalığına yol açabilme özelliği sebebiyle yetiştirildiği alanlarda kontrollü davranılan bir tahıl ürünüdür.

2021 yılı Ocak ayı verilerine göre çeltik üretiminde Dünya sıralamasında başta gelen ülkeler; Çin, Hindistan, Endonezya, Bangladeş, Vietnam'dır (Tarım ve Orman Bakanlığı, TEPGE). Çeltik üretimi özellikle ılıman iklim şartlarına bağlı bir üretim şekli olup yağışların düzensizliği üretim düzeyini doğrudan etkileyebilmektedir. Doğu Asya bölgesinde nüfusun %76'sının kalori ihtiyacı ve dünya nüfusunun ise %21'nin kalori ihtiyacı çeltikten sağlanmaktadır. Artan dünya nüfusu dikkate alındığında bu tahıl ürününün öneminin giderek

artacağı anlaşılmaktadır (Kaya vd, 2017: 152). Çeltik yetiştiriciliği, dünyada tarım alanlarının yaklaşık olarak %10'unda (161 milyon hektar) yapılmakta olup, ekim alanları daha çok Asya kıtasında bulunmaktadır (Bal ve Altuntaş, 2019: 64). Çeltiğin dünya genelinde farklı damak tatlarına hitap eden çok sayıda türü bulunmaktadır (Kaya vd, 2017: 152). Çeltik tahıl ürünleri arasında buğdaydan sonra Dünya genelinde en fazla yetiştirilen ikinci üründür. Günümüzde Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) 2020 yılı verilerine göre dünyada tahıl üretiminde çeltik tarımının payı %25 olarak oldukça yüksektir (Özçelebi ve Yılmaz, 2020: 331). Bu ürünün yetiştirildiği coğrafi alan %90'na varan bir pay ile bol yağış alan Asya kıtasıdır. Türkiye tahıl üretimi içerisinde ise ekonomik katkısı bağlamında buğday, arpa ve mısırdan sonra dördüncü sırada üretim hacmine sahiptir (Bölükbaş ve Kaya, 2018: 99). Ülkemizde, 2020 yılında 116 bin hektar alanda, 900 bin ton çeltik üretimi gerçekleştirilmiştir

Türkiye'de 3039 sayılı Çeltik Kanuna göre çeltik ekimi yerleşim alanlarından belirli uzaklıkta, tarıma uygun alanlarda ve izin verilen kişilerce yapılmaktadır. Türkiye'de coğrafi bölge olarak ağırlıklı olarak Marmara Bölgesinde çeltik tarımına uygun şartların oluştuğu gözlemlenmektedir. Cumhuriyet döneminden önce sınırlı düzeyde üretilebilen çeltiğin varlıklı kesim tarafından tüketildiği bilinmektedir. Türkiye'de ilk çeltik fabrikası Cumhuriyetin ilanından sonra Tosya ilçemizde kurulmuştur (Taşlıgil ve Şahin, 2011: 183). Ülkemize verimi en yüksek olan ve %90 civarında alanların ekili olduğu çeltik türü "Osmancık" olarak bilinen türdür. Çeltik tahıl üretimleri arasında en fazla verimin elde edildiği ürün olması, tarım alanının hasat sonrası başka ürünlerin yetiştirilmesine imkân sağlaması ve bugünün çağdaş üretim teknikleri ile çeltik alanlarında balık yetiştiriciliğinin aynı anda yapılabilmesi gibi sebepler ile üretimi tercih edilen bir tahıl ürünüdür. Türkiye'de 2020 yılı içerisinde toplam bitkisel üretimin %54'ünü (37.102.269 ton) tahıl üretimi oluşturmaktadır. Yine toplam üretim içerisinde %30 buğday (20.500.000 ton), %12 arpa (8.259.159 ton), %9,5 mısır (6.500.000 ton) ve % 1,4 çeltik (980.000 ton) üretiminden oluşmaktadır (TÜİK, Bitkisel Üretim verileri).

Çalışmanın konusunu oluşturan arşiv belgesi çeltik üretim sahası olarak konrapa enharına ait muhasebe işlemlerini içermektedir. Konrapa 16. yy'da Osmanlı Devletine bağlı bir sancak olan Bolu'nun bugünkü Düzce ili sınırları içerisinde yer alan bir bucak yerleşim yeridir. Bu bucağın adının Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarında üstün gayret sarf eden ve Karadeniz'e doğru olan bölgenin kontrolünde görevlendirilen Konur Alp (...-1328) isimli kumandanandan gelmektedir. Bölgeye bazı kaynaklara göre 14.yy'dan itibaren "Konuralp eli"ya da "Konrapa" denmektedir. Çalışmanın devam eden ikinci bölümünde Osmanlı Devletinde çeltik üretimi ve ekonomik etkileri açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığından temin edilen arşiv belgesi ile Osmanlı'da çeltik üretimine ilişkin muhasebe kayıt örneklerine yer verilmiştir. Çalışma konu ile ilgili genel bir değerlendirmenin yapıldığı sonuç bölümü ile tamamlanmıştır.

2. OSMANLI'DA ÇELTİK ÜRETİMİ VE EKONOMİK ETKİLERİ

Pirincin tarımsal ürün olarak yetiştirilme döneminde üretici tarafından kullanılan ismi "çeltik"dir. Bu tabir ayrıca Osmanlı Devleti muhasebe işlemlerinde geçmektedir (Taş, 2020: 1254). Dünyada bu tarım bitkisinin iklim şartlarının en uygun olduğu Doğu Asya coğrafyasında yüksek ölçüde yetiştiriciliği gerçekleştirilmektedir. Bu tahıl ürününün de Türklerin Anadolu'ya

girişi ile birlikte yetiştiriciliğinde artış olduğu düşünülmektedir. Osmanlı Devleti mutfağında pirincin ve özellikle “Konuralp” pirincinin yeri önemli olmuştur. 14. yy başlarında bir uç beyliği olarak Osmanlı Devleti siyasi bir güç haline gelmeye başlamış olup Orhan Gazi döneminde idari ve askeri düzen oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde tarım ağırlıklı bir ekonomi düzeni gelişme sürecindedir. Osmanlı Devletinin kuruluş dönemlerinde çeltik üretimi son derece zahmetlidir. Ürünün pahalı olmasından dolayı tüketimi sınırlı düzeyde kalmıştır. Çeltik tahıl ürünleri arasında “değerli tahıl” olarak nitelendirilmektedir. Bunun nedeni çeltiğin devamlı suya ve bakıma ihtiyaç duymasındır (Karagöz, 2004: 276). Bu sebeple 17.yy ortalarına kadar pirinç Osmanlı saray mutfağında ve varlıklı insanların özel günlerinde tüketildiği söylenebilir (Karagöz, 2004: 275).

Aşağıda yer alan görseller çeltiğin yetiştirme alanlarını (a), pirincin çeltikten ayrılmamış kabuklu halini (b) ve pirinci (c) göstermektedir.

(a)

(b)

(c)

Görsel 1: Çeltik ve Pirinç

Çeltik üretimi için en elverişli iki coğrafi koşuldandır birincisi düz arazinin varlığı, ikincisi ise bol suyun mevcudiyetidir. Çeltik, suda yetişebilen ve suda mevcut erimiş oksijeni kullanarak büyüyen tahıl türü olduğunu söyleyebiliriz. Çeltik, özellikli bir toprak tercihi olmadan su altındaki arazilerde, deniz seviyesinde ve denizden yüksekliği 2500 metreye kadar ulaşan alanlarda yetişebilmektedir (Sürek, 2003 ve Semerci, 2020: 1078). Anadolu’da çeltik yetiştiriciliği Uzak doğu Asya ile kıyaslandığında yağış düzeyinin yetersizliği sebebiyle akarsu delta ovalarında ve vadi yataklarında gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla bitkinin yetiştiği toprak geniş bir çeşitlilik arz etmektedir (Sürek 2003). Pirincin yetiştirilme sürecinde devamlı bir bakım ihtiyacı olması, özel coğrafi şartlara ihtiyaç durması ve Osmanlı sarayı mutfağında

ve ordu iâşe ihtiyacının karşılanması için özel bir yeri olması sebebiyle pirinç üretimine yönelik düzenlemeler ve tedbirler Devletçe alına gelmiş, üretimine ilişkin kayıt ve takip işleri yapılmıştır. Osmanlı Devletinde çeltik üretiminin hangi alanlarda, hangi koşullarda ve ne şekilde yapılacağı Kanunnamelerde düzenlenmiştir. Osmanlı Devletinde çeltik üretimine büyük önem verilmiştir. Zira bu tahıl ürününün besleyiciliği çok yüksektir ve bayram geceleri, Ramazan geceleri ve Cuma geceleri gibi özel zamanlarda Devlet pişirilerek dağıtımını yapmıştır. Ayrıca ürünün kalitesini korumak maksadıyla tohum yetiştiriciye devlet tarafından sağlanmıştır (Sarıkaya, 2014: 30). Osmanlı Devletinde çeltik üretiminde sipahi, su ve toprağı temin eden kişi, reaya ise üretimi gerçekleştirendir. Hasat, yarı yarıya taksim edilmektedir. Reayanın payından çeltik öşrü alınmaktadır (Sarıkaya, 2014: 29). Kurutulan çeltikler Osmanlı Devleti döneminde “dink” adı verilen değirmenlerde kabuklarından ayıklanarak pirinç haline getirilmektedir (Emecen,1993:266). Çeltiğin hasatından pirinç haline gelme sürecinde elde edilen yan ürünler (çeltik samanı, pirinç kabuğı gibi) özellikle hayvan yetiştiriciliğinde yem ürünü olarak kullanılması da ekonomik bir katkı olarak değerlendirilebilir.

17. yüzyılın ortaların kadar Osmanlı Devletinde çoğunlukta tüketilen tahıl ürünü buğdaydır. Pirinç kıymetli bir tahıl ürünü olması sebebiyle daha çok saray mutfağında veya varlıklı, seçkin kişilerin ya da üst düzey idarecilerin düğün, ölüm vb. özel günlerindeki toplanmalarda tüketilmektedir (Karagöz, 2004: 277). Aşağıda yer alan görsel de Osmanlı Sarayı ve pirinç tüketimi gösterilmiştir.

Görsel 2: Osmanlı Sarayı ve Pirinç Tüketimi

Osmanlı devleti döneminde fethedilen topraklarda yaşayan çiftçilerin yaşamlarına müdahale edilmemiş üretimin devam edilmesi sağlanmıştır. Bunun yanında 19. yy. da Tanzimat reformları sonucunda Osmanlı Devleti merkezileşme süresi sonunda yeni sorumluluklar üstlenmiştir. Ziraat okulları da bu anlayışın ve çabanın sonucu kurulmuştur (Güran, 2003:6). Osmanlı Devletinde çeltik, nehir kenarlarında özellikle başka bir tarım ürününün yetiştirilmediği alanlara pirinç yetiştiriciliği yapmak amacıyla yerleştirilmekteydi. Bu kişiler “çeltükçü reayası” olarak anılmaktaydılar. Osmanlı Devletinde tahıl üretimi zirai faaliyetler içerisinde özel önem verilen ve devletin politikası haline gelmiş bir vazife olarak görülmüştür (Güçer, 1964: 238). Osmanlı Devletinde çeltik üretimine ilişkin yasal düzenleme “Kanun-i Çeltükçüyan” başlığı ile gerçekleştirilmiştir. Çeltik tarımının son derece zor ve maliyetli

Görsel 3: Konuralp Pirinci Ambalajlarında Kullanılacak Logo

İldeki eltik alanlarının sulanmasında ihtiyaç duyulan sulama suyu, Yığılca ilçesinden kaynağını alan Hasanlar Barajında toplanmakta ve sulama kanalları aracılığıyla dağıtım yapılmaktadır.

1893 yılında Agop Zakaryan tarafından hazırlanan “iftlik İdaresi” başlıklı kitap Osmanlı Devletinde tarım işletmeciliğine ve tarım muhasebesine ilişkin yararlı bir kaynak oluşturmaktadır (Yazan, 2018: 280). Benzer şekilde Aram Margosyan tarafından 1885 yılı Selanik basımlı “Muhasebe-i Ziraiyye” başlıklı kitap tarım işletmelerinde muhasebe konusunu anlatan kıymetli bir eser olmuştur (Yazan, 2018: 283). Tarımsal muhasebe Osmanlı Devletinde ilerleyen zamanlarda ekimi yapılacak ürünlere ilişkin bir planlama aracı olarak kullanıldığı gibi ayrıca tarımsal faaliyet içerisinde yer alan kişilerin denetlenmesinde de faydalanılmaktaydı (Yazan, 2018: 324).

Çalışmada Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivinden sağlanan “Konrapa Enharı Muhasebe Defteri” başlıklı defter değerlendirilmektedir. Defter siyakat hattıyla yazılmış olup rakamlar da divanî/siyakat rakamlarıdır. Bunlar, dört işlem yapmaya elverişli olmadıklarından sayfa kenarlarında Arap rakamlarıyla tekrar yazılıp işlem yapılmıştır.

Arşiv kaynağının isminin “Konrapa enharı (nehirleri) muhasebe defteri” olarak kayıtlı ise de defterin muhteviyatı “Keçili eltik nehrine” aittir. Söz konusu muhasebe defteri, Hicri 25.IV.938 (Miladi 6.12.1531) tarihinden itibaren üç yıllık muhasebe dönemini kapsamaktadır. Para birimi akçe olup ağırlık ölçüsü de müd ve kiledir. 1 müd 20 kileye eşit kabul edilmiştir (Osmanlı’da müd kile ilişkisi için bkz. Kallek, 2006: 458). Osmanlı muhasebe sisteminin gereği olarak, muhasebenin başlığından sonra üç ana bölüm halinde kaydedilmiştir. Muhasebenin başlığında; muhasebenin ne tür gelire, kime, hangi tarihler arasına veya yıla ait olduğunu belirtilmektedir. Birinci bölümde gelirler, önce toplam daha sonra ise ayrıntılı bir biçimde kaydedilmiştir. İkinci bölümde, gelirlerden yapılan harcamalar, hazineye teslimler vb. ödemeler kaydedilmiştir. Üçüncü bölüm ise kalan kısmı olup gelir ve ödemeler farkı bu bölümde yer almaktadır.

Defterde beş adet muhasebe kaydı olup, dört tanesi Keçili eltik nehri ile ilgilidir.

Birincisi, Keçili eltik nehrine ait muhasebe özeti (icmal) niteliğindedir. Bu eltik nehrinin işletmesini emin olarak Resul, Mehmet ve Piri isimli üç kişi üstlenmiştir. Bu muhasebenin üstünde ‘nukile be-defter-i mukataa’ (mukataa defterine nakledildi) notu bulunmaktadır.

İkincisi, Resul ve Mehmet'in 938 yılına ait muhasebe kayıdır. Burada, bu kişilerin iltizam yoluyla (ber-vech-i iltizam) emin oldukları görölmektedir.

Üçüncüsü, Piri'nin 939 yılı muhasebesidir. Piri'nin vergi tahsil işini iltizama almayı sadece emin olarak deruhte ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Piri sipahi oğlanlarından (ebna-i sipahiyan) olduğu kayıtlıdır.

Dördüncüsü, yine Piri'ye ait 940 yılına ait muhasebedir.

Beşincisi, Piri'nin Konrapa kazasındaki Hüdavendigar haslarından olan birtakım vergilere ait muhasebe olup eltik nehri ile ilgili değildir.

Beş muhasebenin, muhasebe tekniği açısından ortak özellikleri bulunmaktadır. Tümü 'muhasebe' başlığıyla başlayıp ismi, vergi tahsil işlerinin sorumluluğunu alanların isimleri, hangi yöntemle deruhte ettikleri ve hangi tarihten itibaren tahsil etmeye başladıkları yazılmıştır. Bu bilgiler muhasebenin başlığını oluşturmaktadır. İlk dört muhasebenin ismi, 'Keçili nehri eltik mahsulatı muhasebesi'dir. İkinci muhasebede, Keçili nehrinin Konrapa kazasında olduğu kayıtlıdır.

Muhasebe başlığından sonra 'asl-ı mal' (asıl gelir) başlığı olup başlığın altında tahsil edilecek vergi miktarı, önce toplam sonra ayrıntıları belirtilmektedir. İkincisi 'minha' (ondan=gelirden indirilenler) başlığıdır. Burada da önce toplam miktar yazılıp altında; hazineye yapılan ödemeler, işletme giderleri, ödenmesi emredilen miktarlar yer almaktadır. Birinci ve beşinci muhasebede bu başlık olmayıp onun yerine 'vuzıa min zalik' (bundan vaz edilen) yazılmıştır. Üç ve dördüncü muhasebe 'vuzıa min zalik' minha'nın alt başlığı olarak görölmektedir.

Son başlık ise 'el-baki' (kalan) olup üç, dört ve beşinci muhasebede bu, 'nassul-baki' olarak yazılmıştır. İkinci de ise bu başlık bulunmamaktadır. El-baki, gerçekte gelirlerin tahsilini üstlenen kişilerin ödemeler sonucunda devlete olan borçlarını göstermektedir.

Ayrıca, ikinci muhasebenin sonunda yazıyla özeti yapılmıştır.

Beşinci muhasebenin eltik nehri ile ilgisi olmayıp eltik nehri eminlerinden (gelirleri tahsilden sorumlu) Piri'nin eltik dışında yapmış olduğu tahsilatların muhasebesidir.

Bu çalışmada özellikleri nedeniyle **birinci muhasebe** kaydı incelenecektir.

938 senesi Rebiyülahirinin 25 (6 Aralık 1531)'inden itibaren eminler tarafından tutulan Keçili nehrinin muhasebesi

Gelir (üç yıllık)	28.207
Emin Resul tarafından tahsil edilen	9.332
Emin Mehmed tarafından tahsil edilen	2.496
Emin Piri tarafından tahsil edilen	16.379
Ödemeler	5.535
Emin Mehmed tarafından hazineye teslim edilen	2.496
Kileci Ivaz'ın 939 yılı Rebiyülahir başından 940 Ramazan ayı sonuna kadar ücreti (günlük 2 akçe)	1.320
Dinkcilerin ² ücreti	1.719
Kalan	22.672
Emin Resul'ün zimmetinde kalan	9.332
Emin Piri'nin zimmetinde kalan	13.340
943 Rebiyülahirinin 12'sinde ödenen	12.744
Kalan	596

Bu muhasebeye göre, üç şahıs emin olarak Keçili çeltik nehrinin işletmesini üstlenmişlerdir. Üç yılda devlete ödemeleri gereken meblağı yalnızca emin Mehmet'in ödediği görülmektedir. Emin Resul hiç ödeme yapmamıştır. Emin Piri ise, üç yılda yalnız kileci ve dinkçilerin ücretlerini ödemiştir. Emin Piri tahsilat süresinin bitiminden yaklaşık üç yıl sonra büyük miktarda ödeme yapmış, ancak yine de devlete borcu kalmıştır. Sonuçta devlete ait gelirlerin %65'i tahsil edilememiştir.

3. SONUÇ

Tarım sektörün tüm dünyada eski çağlardan beri en önemli sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya üzerinde yaşamış olan bütün medeniyetler topraklarının onlara bahşettiği besinler sayesinde hem ihtiyaçlarını karşılamışlar hem de ekonomilerini şekillendirmişlerdir. Tarım dünya üzerinde yaşamış ve yaşamakta olan bütün medeniyetler için önemli bir geçim kaynağı olmuştur. Bu doğrultuda toplumlar yaşamlarını idame edebilmek adına yıllarca doğadan yardım almışlardır. Verimli toprak arazilerine sahip toplumlar bahçe işleri ile uğraşmış deniz kıyısında yaşam sürdüren topluluklar su ürünlerine yoğunlaşmış bu iki faaliyeti yapamayan toplumlar ise hayvancılık faaliyetleriyle tarımsal faaliyetlere ilgi duymuşlardır. Sanayi devriminden önce devletlerin temel ekonomik gelir kaynağı topraktan sağlanmakta ve devletin devamlılığını belirleyecek kadar önem arz etmekteydi. Bu bağlamda tarımsal üretime yönelik özel sistemler uygulanmak suretiyle üretim süreci yönetilmeye çalışılmıştır.

Bitkisel üretim gıda ihtiyacının karşılanmasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu üretim içerisinde tahıl ürünleri kapsamında çeltik yetiştiriciliği önemli bir yer tutmaktadır. Pirincin

² Çeltiğin kabuğundan ayrılması işinin yapıldığı değirmenlere 'dink' adı verilmekteydi. Bu değirmenleri işletenlere ise 'dinkciyan' denilmekteydi.

kabuğundan ayrılmamış haline eltik adı verilmektedir. Pirincin işlenmemiş hali olan eltik, su içinde imlenebilen ve kökleri suda erimiş oksijenden yararlanabilen tek tahıl cinsidir. Hasadın ardından elde edilen eltik, kavuzları çıkartılarak parlatılır ve beyaz renkli pirinç tanelerine dönüştürülür (Damar, 2006). Henüz kabuğundan çıkarılmamış pirinç ve bitkisi eltik olarak adlandırılmaktadır. Yetiştirilmesi ancak uygun coğrafi ve iklim Şartlarının varlığına bağlı olan bu rn Osmanlı Devleti zamanında da saray mutfaklarında önemli bir yer tutan ve ordu iaşe ihtiyaının karşılanmasında önem arz eden bir tahıl ürünü olmuştur. Osmanlı'nın ilk kuruluş yıllarında fetih edilen bugünkü Düzce ili sınırları içerisinde yer alan ‘‘Konrapa’’ bölgesi önemli bir eltik üretim sahası olmuştur. Konrapa 16. yüzyılda Osmanlı idari yapısı içinde Anadolu Eyaleti veya Beylerbeyliğine bağlı bir sancak (liva) merkezi olan Bolu'nun on altı nahiyesinden biridir. Henüz tarihi kaynaklar itibarıyla kesin ve açık bir Şekilde ispatlanamasa da, nahiyenin adının burada türbesi bulunan ve yörenin fethini gerçekleştiren Konur Alp'ten geldiği açıktır. Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarında sancak dhilinde eltik tarımına uygun Őartları taşıyan en müsait bölge olan Konuralp nahiyesidir. Osmanlı Devletinde 1908 yılına kadar pirinç üretimi sıtma hastalığına yol aması sebebiyle Nizamnameler ile düzenlenmiştir. Osmanlı Devletinde eltik tarımı ile ilgili ilk Kanuni düzenleme ise 1910 yılında, Cumhuriyet döneminde ise 1936 yılında eltik Kanunu ıkarılmıştır.

Bugün lkemizde eltik tarımını etkileyen en büyük sorunlardan bir tanesi de arazilerin parça parça olarak farklı kişilerin ellerinde olmasındır. Zira bu ürün bir bölgenin veya bir ilin sınırlarının tamamında yetiştirilmemekte uygun coğrafi ve sulama Şartlarına sahip akarsu vadi yataklarında, sulama imknına sahip alanlarda ve düze yakın yerlerde yetiştirilebilmektedir. Çeltik retiminde düze yakın ova ve vadi tabanları elverişli topografik Őartları sağlamaktadır. Bu noktada Marmara bölgesi diğer gereksinmelerle birlikte en ideal Őartları sağlamaktadır. Bu bölgemizi takiben Karadeniz Bölgesi eltik üretiminin %80'nine yakın üretim gerçekleştirildiği iki blgemizdir (TK, 2020).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndan temin edilen arşiv belgesine göre Osmanlı Devletinde eltik üretiminde muhasebe işlemleri, mültezim defterleri üzerinden yürütülmüştür. Arşiv belgesinde Konrapa nehirleri muhasebe kayıt örneğinde muhasebe kayıtlarının merdiven kayıt yöntemi ve siyakat hattı kullanılarak kayıt altına alındığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Bal, Murat ve Altuntaş, Ebubekir (2019). orum İlinde eltik retimi Yapan İşletmelerin Tarımsal Mekanizasyon Durumu, *Akademik Ziraat Dergisi*, 8(1), 63-76.
- BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı). *Konrapa Enharı Muhasebe Defteri*, AE.SSL.I. 2/56 (H.29.12.940/11.07.1534).
- BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı). *Bolu livasının nahiyelerinde sakin cemaatin ve akırcı, şahinci, zağnoscuların nüfuslarıyla hasılatını ve tmarlarını havi mufassal tahrir defteri*, TT.d. 51 (H.29.12.921/3.02.1516).
- Bölükbaş, Bora ve Kaya, İsmail (2018). Çeltik Samanının Besin Madde Bileşimi ve Yem Değerini Artırma Yöntemleri, *Lalahan Hayvancılık Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 58 (2), 99-107.

- akır, Baki (2004). Maraş eltük Enharı Mukataası: Osmanlı Döneminde Maraşta eltik Üretimi, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, 6-8 Mayıs, 555-558.
- Emecen, Feridun (1993). Çeltik, *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, Cilt 8, 265-266.
- Güçer, Lütü (1964), *XVI.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Güran, Tevfik (2003). *Osmanlı Mali İstatistikleri, Bütçeler 1841-1918*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 7, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara.
- Kallek, Cengiz (2006). Müd, *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, Cilt: 31, 457-459.
- Karagöz, Mehmet (2004). 1193/1779 senesi Rüsüm Defteri'ne Göre Bazarcık-Tatarpazarı'nda Pirinç Üretimi, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (1), 275-299.
- Kaya Yılmaz, Kuyumcu, Gülfıdan , Karakütük, Selin , Arvas, Yunus Emre (2017). Kır eltik Bitkisi, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi*, 27 (1), 151-156.
- Özçelebi, Mehmet Akif ve Yılmaz, Cevdet (2020). Samsun'da eltik Üretimi ve Pirinç İmalat Sanayi, *Kesit Akademi Dergisi*, 6 (24), 324-349.
- Sarıkaya, Hamza (2014). *T.T. 0008 Numaralı Tapu Tahrir Defteri'nin Transkripsiyonu ve Tahlili*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Semerci, Arif (2020). Çeltik Üretiminde Maliyet Faktörlerinin Farklılık Analizleri: anakkale İli Örneği *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi* 7(4): 1078–1086.
- Sürek Halil (2003). *eltik Tarımı*. Hasad Yayınları, İstanbul.
- Taş, Kenan Ziya (2020). Osmanlı eltik Üretim Sahası Olarak Konrapa ya da “Osmanlı Sarayının Nadidesi Konuralp Pirinci, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt: 23, Sayı: 44, 1253-1268.
- Taşlıgil, Nuran ve şahin, Güven (2011). Türkiye'de eltik (Oryza Sativa l.) Yetiştiriciliği ve Coğrafi Dağılımı, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (6), 182-203.
- TTK, *Tarih evirme Kılavuzu*, Tarih evirme Kılavuzu – Türk Tarih Kurumu Başkanlığı (ttk.gov.tr), 22.06.2021.
- URL, <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/pdf>, Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü (TEPGE), 15.05.2021
- URL, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Bitkisel-Uretim>, 15.05.2021
- URL, Konuralp Pirinci Tescil Belgesi, <https://duzce.ktb.gov.tr/Eklenti/80661,konuralp-pirincipdf.pdf?0>, 19.05.2021
- Yazan, Ömer (2018). 19.yy Sonlarında Osmanlı Tarım İşletmelerinde Yönetim ve Muhasebe Uygulamaları: “iftlik İdaresi” Örneği, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Eylül 2018 Özel Sayı, 280-332.

EKLER:**Ek -1 Belge**

Nukle be-defter-i

Muhase _____ be [-i]
 nehr-i Keçili bi-marifet-i ümena an 25 Rebiyülahir sene 938

1. As _____ l-1
 mal fi selase sinin 28.207*

Bi-marifet-i	Bi-marifet-i	Bi-marifet-i
Resul emin	Mehmed emin	Piri Emin
9.332	2.496	16.379

2. Vuzıa min zalik _____
 [5.535]

Be-tes _____ lim-i	Mevacib-i	Ücret-i
Hazine bi-marifet-i Mehmed emin	Ivaz keyyal an gurre-i R. Sene 939 ila gaye-i N. Sene 940	dinkciyan
2.496	fi yevm	540
	2 1.320	<u>1.179</u>

3. Yukaruda Konrapa
 akesiyle mahlut 1.719

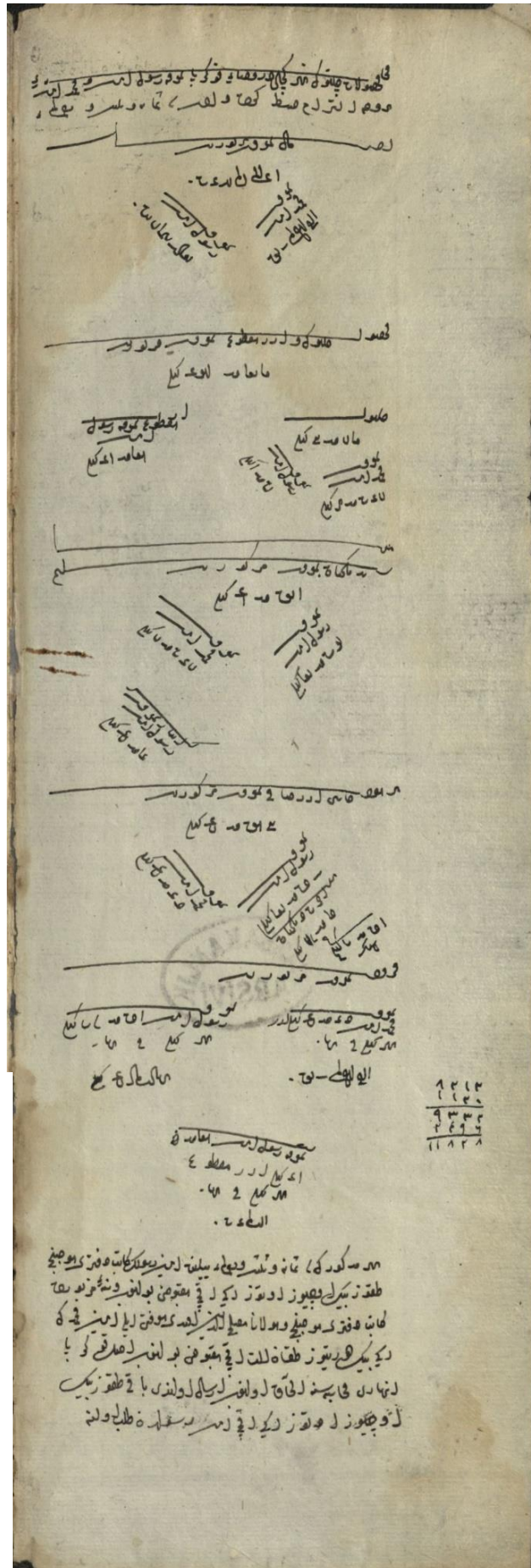
El-baki _____
 22.672

der-zimmet-i	der-zimmet-i
Resul emin	Piri el-mezbur emin
9.332	13.340
	Minh _____ a
	teslim(?)
	fi 12 Rebiyulahir sene
	943
	an yed-i Piri el-mezbur
	12.744
	baki
	596

* Belgede miktarlar divanı/siyakat rakamlarıyla yazılmış olup transkripsiyonda Arap rakamlarına çevrilmiştir.

Ek – 2 Belge

Muhase _____ be -i		mahsulat-ı çeltük-i nehr-i Keçili der kaza-i Konrapa bi-marifet-i Resul emin ve Mehmed emin ber-vech-i iltizam zabt kerde vacib-i sene semane ve selâsin ve tisa mie	
1.	As _____ l-i	mal bi-marifet-i mezburin	
		Bi-marifet-i Resul emin 9.332 kile	11.828
			Bi-marifet-i Mehmed emin 2.496 kile
1.1.	Mahsul _____ -i	çeltük ve erz-i maktu bi-marifet-i mezburin	
		109 müd 14 kile	
		Erz-i Maktu bi marifet-i Resul emin 7 müd 11 kile	Çeltük 102 müd 3 kile
		Bi-marifet-i Resul emin 80 müd 1 kile	Bi-marifet-i Mehmed emin 22 müd 2 kile
2.	Minha _____		
2.1.	Teslim _____	be-dinkciyan bi-marifet-i mezkurin	
		91 müd 11 kile	
		Bi-marifet-i Mehmed emin 22 müd 2 kile	Bi-marifet-i Resul emin 69 müd 9 kile
		Kesr-i anbar bi-marifet-i Resul emin 10 müd 12 kile	
2.2.	Ber-muceb _____ -i	...(?) erz-i safi bi-marifet-i mezkurin	
		73 müd 12 kile	
		Bi-marifet-i Mehmed emin 15 müd 12 kile	Bi-marifet-i Resul emin 56 müd 9 kile
			Minha ücret-i dinkciyan 5 müd 2,5 kile
			Baki 51 müd 6 kile 2 şinik
2.3.	Füruht _____	bi-marifet-i mezburin	
		bi marifet _____ -i	bi marifet _____ -i
		Mehmed emin 15 müd 12 kile erz	Resul emin 51 müd 2,5 kile erz
		Beher kile fi 8 [akçe] 2.496 fakce]	Beher kile fi 8 [akçe] 8.212 fakce]
		defa _____	
		bi-marifet-i Resul emin 7 müd 11 kile erz-i maktu	
		Beher kile fi 8 [akçe] 1.120 [akçe]	

Nehr-i mezkurun sene semane selasin ve tisa mie yılında emin Resul'ün katip defteri mucebince dokuz bin üç yüz otuz iki akçe makbuzu bulunup ve sene-i mezburda ve katip defteri mucebince ve Mevlana Musluhiddin efendi marifeti ile emin Mehmed'in iki bin dört yüz doksan altı akçe makbuzu bulunup aslı Konrapa enharı muhasebesine ilhak olunup irsal olundu. Baki dokuz bin üç yüz otuz iki akçe emin Resul'den talep oluna.

Ek- 3 Belge

	Muhase			be -i
	mahsulat-ı çeltük-i nehr-i Keçili vacib-i sene tisa ve selâsin ve tisa mie bi-marifet-i Piri emin an ebna-i sipahiyan			
1.	As			l-i
	mal			
				5.058
1.1.	Mahsul			-i
	çeltük bi-marifet-i mezbur			
				60 müd
2.	Minha			
2.1.	teslim			
	be-dinkciyan bi-marifet-i mezbur beray-ı ...(?)			
				54 müd
				<i>Kesr-i anbar bi-marifet-i mezbur 6 müd</i>
2.2.	Ber-muceb			-i
	...(?), erz-i safi ve hurde ve erzen bi-marifet-i mezkurin			
				34 müd 17 kile
		Halis-i erz-i safi	Hurde	Erzen
		33 müd	1 müd	17 kile
2.3.	Füruht			
	bi-marifet-i mezbur bi-esman-ı muhtelifi			5.058
	bi-marifet__-i	defa	defa	
	mezbur 18 müd	bi-marifet-i mezbur 15 müd	bi-marifet-i mezbur 1 müd	
	beher kile fi 8	beher kile fi 7	hurde beher kile fi 2	
	2.880	2.121	40	
	defa			
	bi-marifet-i mezbur 17 kile			
	erzen beher kile			
	fi 1			
	17			
2.4.	Vuzia min zalik			
	Bi-marifet-i mezbur			600
	Mevacib-i			
	lvaz keyyal-i nehr-i Keçili an gurre-i Rebiyülevvel			
	sene 939 ila gayet-i şehri mezbur			
	sene-i minhü fi yevm			2
				60
				<i>Be-cihet-i ücret-i dinkciyan 540</i>
3.	Nassul-baki			
	li-hızane-i amire			
				4.458
				<i>Mahsup der-muhasebe-i sene 940</i>

Ek – 4 Belge

1.	Muhase _____ be -i mahsulat-ı çeltük-i nehr-i Keçili vacib-i sene erbain ve tisa mie bi-marifet-i Piri emin an ebna-i sipahiyan As _____ l-i mal bi-marifet-i mezbur	15.779		
		An mahsul-i Sene-i mezbure 11.321 kile	an bakıyye-i muhasabe-i sene 4.458	
1.1.	Mahsul _____ -i çeltük ve erz-i maktu bi-marifet-i mezbur	84 müd 5 kile		
	Çeltük _____ 22 müd 2 kile	Erz _____ -i Maktu 62 müd 3 kile		
2.	Minha _____			
2.1.	Teslim _____ be-dinkciyan bi-marifet-i mezbur beray-ı ...(?)	16 müd 10 kile		
			Kes _____ r-i anbar bi-marifet-i mezbur 5 müd 12 kile	
2.2.	Ber-muceb _____ -i ...(?) erz-i safi ve hurde ve erzen	9 müd		
	Halis-i erz-i safi 8 müd 5 kile	Hurde 10 kile	Erzen 5 kile	
2.3.	Füruht _____ bi-marifet-i mezbur bi-esman-ı muhtelifi			11.321
	bi-marifet _____ -i bi-marifet-i mezbur 51 müd erz-i maktu beher kile fi 8 7.196	defa _____ bi-marifet-i mezbur 20 müd erz-i halis ve erz-i maktu beher kile fi 8 3.600	defa _____ bi-marifet-i mezbur 10 kile hurde beher kile fi 2 20	
	Defa _____ bi-marifet-i mezbur 5 kile erzen fi 1 5	Erz-i maktu 11 müd 15 kile 2.115	Halis-i erz 8 müd 5 kile 1.440	
		An mahsul-i Ziyade-i hasad 500		
2.4.	Vuzia min zalik _____ Bi-marifet-i mezbur	2.439		
	Mevacib-i Ivaz keyyal-i çeltük-i nehr-i Keçili an gurre-i Rebiyülahir sene 939 ila gayet-i Zilhicce sene 940 fi yevm 2 1.260			
			Be-cihet-i Ücret-i dinkciyan 1.179	
3.	Nassul-baki _____ li-hızane-i amire	13.340		

